

radne snage u velikoj meri zavisi stabilizacija privrede kao i uspeh procesa ekonomske tranzicije koji je započet u Srbiji.

Ova studija i pored navedenih manjih nedostataka je od velikog značaja ne samo za demografsku nauku već i mnogo šire. Naime, prema prezentiranoj i veoma bogatoj građi i izloženim rezultatima o pojavama i procesima u razvoju stanovništva Srbije, ova studija predstavlja nezaobilaznu osnovu mnogim naučnim disciplinama za dalja proučavanja iz oblasti stanovništva.

Nada Raduški

Marina Blagojević

RODITELJSTVO I FERTILITET: SRBIJA 90-IH
Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta,
Beograd, 1997, str. 211

Studija *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija 90-ih* je rezultat istraživanja prakse roditeljstva i stavova o roditeljstvu koje je sprovedeno u okviru projekta "Roditeljstvo, institucionalno okruženje i konflikt uloga: Životni tok i porodični ciklus", realizovanog aprila 1995. godine u okviru Programa istraživanja uslova, mera i instrumenata za ostvarivanje politike razvoja stanovništva Srbije. Autorka, dr Marina Blagojević, vanredni profesor na Filozofskom fakultetu, bila je rukovodilac projekta, ali studija je i rezultat njenog višegodišnjeg istraživačkog rada.

Kao osnovne osobine kojima bi se mogla oslikati suština ove studije izdvajaju se:

- orijentacija na razmatranje determinističke osnove modela reprodukcije na niskofertilitetnom području;
- specifičnost teorijskog pristupa čija je bitna odlika afirmacija sociološkog pristupa u razmatranju problema nedovoljnog rađanja.

Predmet istraživanja *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija 90-ih* jesu stavovi i praksa roditeljstva čije je razmatranje u funkciji saznavanja i objašnjenja reproduktivnog ponašanja koje implicira niske reproduktivne norme. Značajno je istaći da se prezentovani sociološki pristup odlikuje bitnim specifičnostima. Stavovi i praksa roditeljstva analizirani su iz perspektive kvaliteta svakodnevnog života i iz perspektive položaja žene u porodici i društvu.

Svakodnevni život (čija analiza daje sociološku osnovu), je okvir realizacije roditeljstva. Tu je smešten deterministički splet činilaca koji utiču na realizaciju roditeljske uloge i na odlučivanje o budućem reproduktivnom ponašanju, odnosno na ustanovljavanje dominantnog reproduktivnog modela. Razmatranje uslova i kvaliteta svakodnevnog života roditelja (ispitanica - majki) znači rasvetljavanje činioaca koji utiču na odlučivanje o (ne)rađanju. Orijehtacija na razmatranje stavova ispitanica (uzorak od 800 žena sa područja Centralne Srbije) i analize prakse materinstva i uslova i kvaliteta "ženske svakidašnjice" ne može se objasniti samo feminističkim pristupom autorke. Treba imati u vidu da rezultati drugih istraživanja koja se bave roditeljstvom (Blagojević, 1989; Petrović, 1994; Šobot, 1995) ukazuju da se roditeljstvo u najvećem delu može svesti na realizaciju materinstva. Iz toga razloga je značajan društveni status žene kada se analizira problem (ne)rađanja i realizacije roditeljstva.

Kao dominantnu karakteristiku "ženske svakidašnjice" autorka izdvaja postojanje žrtvenog mikro matrijarhata. Svakodnevni život žena obeležen je žrtvovanjem koje omogućava uspostavljanje *moći* na mikro nivou, odnosno u sferi "privatnosti" (strana 79). Koristeći materijal antropološke i etnografske građe autorka govori o kontinuitetu žrtvovanja kroz istoriju. Opstanak žrtvovanja kao principa na kojem se zasniva život žene omogućila je struktura porodice i njen značaj za egzistenciju i preživljavanje (strana 83). Žrtvovanje žena je svesna aktivnost kao način da se nadoknadi nemoć u "javnoj" sferi. Realizacija materinstva zasnovana je na etici žrtvovanja, koja se očituje u maksimalnom angažovanju fizičkih i psihičkih resursa u cilju podizanja i vaspitanja rođene dece. Etika žrtvovanja je usmerena na stvarnje uslova za preživljavanje rođenih, a osim toga smeštena u kontekst svakodnevice koja je obeležena protivrečnostima i ambigvitatom, odgovara postojećem reproduktivnom modelu. Svakako da se mora imati u vidu i činjenica ograničenosti psiho-fizičkih resursa žene. Sa etikom žrtvovanja može se

povezati stav o visokom vrednovanju deteta (dece), pa se rađanje malog broja dece može objasniti spremnošću i namerom roditelja za pružanjem što boljih uslova odrastanja. Žrtvovanje je usmereno na kvalitet života i uslova odgajanja i vaspitanja deteta (dece), a ne na kvantitet - rađanje većeg broja dece.

Razmatranje svakodnevnog života autorka ne redukuje samo na "žensku svakidašnjicu". Makro nivo, odnosno društveno okruženje, predstavlja značajnu determinantu kvaliteta svakodnevnog života, na šta je ukazano u sklopu demografske i društvene kontekstualizacije problema. U funkciji određenja društvenog okruženja u kojem se roditeljstvo realizuje korišćeni su rezultati relevantnih socioloških istraživanja svakodnevnog života u Srbiji (*Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom 90-ih*). Osnovna karakteristika srpskog društva 90-ih, koju autorka eksplicira jeste - tranzicija. Na globalnom nivou postoje promene čije delovanje označava neku vrstu prelaza iz jednog oblika društvenog uređenja u drugi. Najznačajnije i najvidljivije osobine tranzicije su: retraditionalizacija postojećeg sistema vrednosti, reprivatizacija - jačanje značaja porodičnih i srodničkih veza i pauperizacija - pad životnog standarda i osiromašenje stanovništva. U takvom društvenom okruženju realizuje se svakodnevni život obeležen oskudnišću, napetošću, ambivalentnošću i ambigvitom. Porodica kao osnovni segment društva u kojem se realizuje roditeljstvo, zahvaćena je osiromašenjem, padom životnog standarda i otežanim uslovima u kojima se realizuju potrebe i uloge pojedinca, pa time i roditeljstvo. Roditeljstvo je pod uticajem vremenskog i prostornog okvira svakodnevnog života koji se realizuje u određenom društvenom okruženju.

Analiza rezultata istraživanja *Roditeljstvo i fertilitet* ima za cilj sledeće:

- prezentovanje stavova o roditeljstvu i upoznavanje prakse roditeljstva (materinstva);
- razmatranje osobina složenog determinističkog spleta činilaca koji određuju modele roditeljstva, a time i nivo rađanja na području Centralne Srbije 90-ih;
- stvaranje naučne osnove za formulisanje populacione politike, koja bi, u cilju rešavanja problema nedovoljnog rađanja, bila usmerena na nivo svakodnevnog života.

Autorka izdvaja tri tipa roditeljstva koja su određena različitim vrednosnim orijentacijama i obrazovnim nivoom ispitanica:

- ekstremno žrtvujuće roditeljstvo - koje je obeleženo dominacijom tradicionalističkog vrednosnog sistema;
- umereno žrtvujuće roditeljstvo - u kojem prevladuje heterogeni vrednosni sistem;
- roditeljstvo vezano za zadovoljstvo - koje je rezultat usvojenog modernističkog vrednosnog sistema.

Analiza prakse roditeljstva upućuje na zaključak da su žene subjekti odlučivnja o (ne)rađanju (kod 4/5 ispitanica). Isto tako one podnose i najveći teret podizanja i vaspitanja dece. Jedina aktivnost u kojoj je nešto ravnomernija podela između majki i očeva je igra sa decom, a delom i pomoć oko ispunjavanja školskih obaveza. Materinstvo je određeno neophodnim svakodnevnim aktivnostima oko podizanja deteta (dece) i realizuje se uz maksimalno trošenje psihičkih i fizičkih resursa. Zaokupljenost materinstvom otežava realizaciju ostalih uloga i stvara stanje konflikta na relaciji materinstvo-domaći rad-profesija-partnerstvo. Naročito je naglašen sukob uloga sa povećanjem stepena obrazovanja.

Odlučivanje o (ne)rađanju u uslovima društvene tranzicije i krize u Srbiji 90-ih je determinisano složenim spletom međusobno povezanih činilaca koji su individualno i društveno uslovljeni. Ističe se značajan uticaj ustaljenog reproduktivnog obrasca koji je uslovljen delovanjem opšte (kolektivne) norme. Stavovi o "optimalnom broju dece" i "idealnoj polnoj kombinaciji" u značajnoj meri utiču na odlučivanje o rađanju "sledećeg" deteta. Osim toga, percepcija uslova u kojima se realizuje roditeljstvo deluje ograničavajuće na realizaciju željenog broja dece. Naime, dolazi do svesnog odustajanja od željenog broje dece. Broj rođene dece je manji od željenog broja dece. Dakle, u odlučivanju o rađanju nisu u potpunosti ostvareni procesi individualizacije i dezalijenacije roditeljstva (Blagojević, 1989). Konstatuje se da je nerađanje, kao i rađanje malog broja dece koji ne odgovara željenom, rezultat društvene prinude, jer je to odgovor žena na određena društvena ograničenja. Nastojanje roditelja da se omoguće što kvalitetniji uslovi u kojima dete (deca) odrastaju, u društvenom okruženju ograničenja resursa i svođenja potreba na najelementarniji

nivo, obezbeđuje se opredeljivanjem za manji broj dece (jedno i eventualno dvoje).

"Rehabilitacija roditeljstva" (koja bi bila bitna za odlučivanje o rađanju većeg broja dece), moguća je na principima kvaliteta života, a ne na principima etike žrtvovanja (strana 86).

Teorijski pristup koji se bazira na perspektivi položaja žene u porodici *i društvu* i perspektivi kvaliteta svakodnevnog života predstavlja zalaganje za razmatranjem i uvažavanjem specifičnih činilaca rađanja. Ovakav teorijski pristup predstavlja kritiku teorijskih razmatranja u demografiji koja se zasnivaju na jednom univerzalističkom objašnjenju kojim se niske stope plodnosti objašnjavaju procesom modernizacije društva koji se bazira na individualizmu i hedonizmu. Perspektiva svakodnevnog života omogućava razmatranje delovanja različitog spektra činilaca - bioloških, demografskih, psiholoških, društvenih.

Studija *Fertilitet i roditeljstvo* ne predstavlja samo kritiku pojedinih demografskih razmatranja. Naglašenija je namera da se prezentovani teorijski pristup argumentuje i utemelji na statističko-demografskim činjenicama i rezultatima ovog i sličnih istraživanja.

Studija ima praktični i naučni značaj. Ona predstavlja doprinos osmišljavanju mera populacione politike na niskofertilitetnom području Srbije. Osim toga specifičnost teorijskog pristupa, predstavlja doprinos shvatanjima da ne treba težiti formiranju jedne univerzalne teorije o fertilitetu, već se moraju imati u vidu demografski i društveni kontekst i specifičnost uslova sredine u kojima se problem (ne)rađanja analizira. Ističe se značaj upoznavanja specifičnih činilaca i specifičnosti društvenih i kulturnih područja.

Raskorak između reproduktivnog ponašanja pojedinaca, koji su usvojili niske reproduktivne norme, i potrebe društvene zajednice za obnavljanjem populacije treba rešavati na principu odgovornosti za sve aktere biološke reprodukcije: prema samima sebi, prema deci (rođenoj i nerođenoj), prema partneru/partnerki i prema zajednici (strana 28). Ovo upućuje na neophodnost sveobuhvatnog pristupa problemu (ne)rađanja.

Ankica Kuburović